

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Кравченка Андрія Сергійовича
на тему: «Комерціалізація вищої освіти:
соціокультурний аспект», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Визначною тенденцією розвитку сфери освіти, насамперед вищої, у сучасній Україні є її комерціалізація. Ця орієнтація пов'язана зі структурними трансформаціями освіти, які розпочалися у 90 - х роках минулого століття, і спрямовані на її вбудовування в нові соціально - економічні умови. При переході до ринкових відносин і внаслідок недостатнього бюджетного фінансування освіти потрібен був пошук додаткових джерел підтримки, а вони могли виникнути лише за умов підприємницької ініціативи. Вищі навчальні заклади почали опановувати нові перспективні види освітньої діяльності, які могли б принести вже у ближньому майбутньому не лише економічний капітал, але і, за термінологією П.Бурд'є, культурний та соціальний, та сприяти задоволенню нових суспільних запитів до вищої освіти.

Комерціалізація вищої школи на пострадянському просторі, включаючи і Україну, відбувалася швидкими темпами, оскільки, на відміну від європейських країн, у них майже не діяли структури академічного самоуправління, здатні протистояти чи хоча б тримати під контролем ці процеси. Університети, прагнучи отримати прибуток із власної діяльності і хоча б частково компенсувати недостатнє бюджетне фінансування, розпочали інтенсивно опановувати та впроваджувати нові форми освітніх практик, розширювати ринок додаткових освітніх послуг. При цьому, достатньо швидко стало зрозумілим, що результати комерціалізації не завжди позитивні, не завжди прогнозовані, а подекуди навіть суперечливі. В той же час даний процес відбувається і характеризує всі провідні світові освітні системи, а отже є незворотнім. Звісно, така ситуація потребувала наукових обґрунтувань, вироблення низки концептуальних засад протікання

даного процесу як у контексті глобалізації освіти, так, звісно і вітчизняних перспектив.

Серед великої кількості робіт за вказаною проблематикою, представлених у науковому полі України, соціологічних розвідок не так вже і багато. Натомість коло питань, що потребують саме соціологічного доробку щодо впливу комерціалізації на якість надання освітніх послуг, виконання освітою соціальних функцій, наслідків даного процесу для функціонування даного соціального інституту, ризиків втрати освітніх пріоритетів, все ще залишається значним.

Саме виходячи з вищезазначеного, вважаю, що дисертаційне дослідження Кравченка Андрія Сергійовича «Комерціалізація вищої освіти: соціокультурний аспект» є актуальною завершеною науковою роботою, присвяченою порівняно малодослідженим в соціології аспектам концептуалізації процесу комерціалізації як тенденції функціонування та розвитку вищої освіти в сучасній Україні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність та новизна

Підхід дисертанта до соціологічного розгляду соціокультурних особливостей комерціалізації вищої освіти в сучасному українському суспільстві відзначається повнотою і ґрунтовністю аналізу. Вдало сформульовані А.С.Кравченком мета і завдання дослідження, які відповідають заявленій темі і логічно вибудовані з тим, щоб виокремлене проблемне поле соціологічних дискусій стосовно комерціалізації вищої освіти було представлено комплексно і системно.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, що є концептуальним стрижнем роботи і мають вагому наукову новизну.

Передусім, це розробка концептуальних засад вивчення впливу процесу комерціалізації на систему вищої освіти з урахуванням соціокультурних реалій сучасного українського суспільства через виявлення та систематизацію передумов комерціалізації системи української вищої освіти, характеристику основних етапів виникнення та розвитку

комерціалізації у системі вищої освіти України, аналіз основних потенційних наслідків комерціалізації в соціокультурному аспекті вищої освіти в Україні.

По-друге, автор зробив важливий крок щодо удосконалення категоріально-понятійного апарату соціології освіти, запропонувавши власну інтерпретацію основних понять дослідження, а саме: «комерціалізація вищої освіти», під яким розуміється процес входження в сферу вищої освіти ринкових відносин, що змінюють структуру, завдання, функції вищої освіти загалом та окремих вищих навчальних закладів, створюють широке коло додаткових освітніх послуг; «академічний капіталізм», під яким розуміється не просто ринкова або ринковоподібна діяльність науково-освітньої організації, а також її співробітників, із пошуку зовнішніх коштів, але ринкова або квазіринкова діяльність вищого навчального закладу, а також його співробітників із залучення зовнішніх коштів як за рахунок збільшення кількості студентів, здатних запропонувати вищу плату за навчання, так і за рахунок орієнтованих на ринок досліджень та грантових проєктів; «підприємницький університет», під яким розуміється вищий навчальний заклад, що рівноцінно поєднує академічні традиції та підприємницьку діяльність, основою якого є класичні академічні структури, а процес комерціалізації здійснюється співробітниками з розвинутою підприємницькою культурою.

По-третє, вдалим вважаю вибір теоретико-методологічної основи роботи, а саме аналіз концепцій, що розроблялись в межах підходу до розуміння вищої освіти як «хаба» (К. Дженкс, Д. Рісмен), як чинника соціальної мобільності (П. Сорокін, П. Блау, О. Данкан), соціокультурного підходу (П. Сорокін, П. Бурд'є), концепцій комодифікації та маркетизації суспільства (М. Буравого, М. Кастельса, М. Квієка, Б. Кларка, К. Поланьї, Б. Ріддінгса). Це дозволило автору осмислити, узагальнити та певним чином систематизувати класичні та сучасні теоретичні засади дослідження усього розмаїття проявів процесу комерціалізації у вищій освіті.

По-четверте, на основі результатів всеукраїнського соціологічного дослідження «Експертна оцінка модернізації вищої освіти України»,

здійсненого за участю автора кафедрою прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2014 р.), вторинного аналізу даних всеукраїнського соціологічного дослідження Інституту Горшеніна «Сучасне студентство України»), національного дослідження «Освіта в Україні» компанії Research and Branding Group (2010 р.) та загальнонаціонального опитування студентів «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів» Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (2015 р.) А.С.Кравченко обґрунтував основні соціокультурні проблеми комерціалізації вищої освіти України, серед яких акцент зроблено на організаційній культурі університетів, визначенні стратегії розвитку внз, процесах внутрішніх і зовнішніх взаємодій.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертантом висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримано дисертантом за допомогою методів аналізу та синтезу (для узагальнення теоретико-методологічних підходів до соціологічного вивчення процесу комерціалізації вищої освіти), історичного аналізу (для виділення передумов та етапів розвитку комерціалізації вищої освіти в Україні), узагальнення та порівняння (при аналізі потенціалу імплементації концепції підприємницького університету в українській системі вищої освіти), аналізу документів (для виявлення основних можливостей розвитку комерціалізаційних практик), системного аналізу (для дослідження концепцій підприємницького університету та академічного капіталізму в українському дискурсі), соціокультурного аналізу (для виділення соціокультурних проблем та наслідків комерціалізації вищої освіти). У межах дисертаційної роботи були застосовані кількісні та якісні методи отримання та аналізу соціологічної інформації, зокрема, метод стандартизованого експертного опитування, факторний аналіз, кореляційний аналіз.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних

джерел; воно оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу автора до теоретико-соціологічного аналізу комерціалізації вищої освіти, сучасних комерціалізаційних практик та їх характеристик в українській вищій освіті. Дисертація вдало структурована, викладення змісту роботи ведеться логічно, послідовно, досить аргументовано.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні засади соціологічного дослідження соціокультурного аспекту комерціалізації вищої освіти»** розглянуто основні причини та передумови виникнення комерціалізації системи вищої освіти, проблему комерціалізації вищої освіти з точки зору соціокультурного підходу, проаналізовано вплив потенційної децентралізації освітньої політики на фінансове становище вищих навчальних закладів на прикладі аналогічного процесу в американській системі вищої школи.

Другий розділ **«Сучасні комерціалізаційні практики системи вищої освіти»** розкриває авторське бачення поширених світових комерціалізаційних практик та їх соціокультурних особливостей.

Заслуговує на увагу виділення дисертантом трьох етапів розвитку комерціалізації в Україні, що дозволяє детальніше проаналізувати передумови та наслідки цього процесу у вищій освіті, а також звернення до моделі «підприємницького університету» як провідної сучасної моделі фінансово успішного університету, та виокремлення основних причин, здатних деформувати введення цієї моделі в систему вищої освіти України.

Архітектоніка третього розділу **«Характеристика сучасних комерціалізаційних практик в українській вищій освіті»** є логічним продовженням двох попередніх і відображає результати емпіричного дослідження «Експертна оцінка модернізації вищої освіти України», здійсненого за участю автора. Зокрема, на основі факторного аналізу, автором розширено уявлення про суб'єктів розвитку комерціалізації вищої освіти серед викладачів вищих навчальних закладів України, їхню орієнтовну кількість, соціальний портрет, професійну орієнтацію, здійснено аналіз

відповідей експертів з питань оцінки проявів процесу комерціалізації в системі вищої освіти України виокремлено соціокультурні проблеми комерціалізації української вищої освіти, актуальні для викладацького середовища.

Тема даного *дисертаційного дослідження має зв'язок з державними науковими програмами*, а саме: дисертація виконана в межах науково-дослідних тем кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: «Інституціональні та соціокультурні моделі модернізації вищої освіти: світовий і український досвід (2012-2014)» (номер державної реєстрації 0112U002152) та «Соціокультурні бар'єри модернізації вищої школи України: ідентифікація та шляхи подолання (2012-2013)» (номер державної реєстрації 0112U002150).

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Отримані в процесі дослідження методологічні розробки, теоретичні висновки, проаналізований емпіричний матеріал соціологічних досліджень можуть слугувати підґрунтям для обґрунтування і розробки державних програм, законодавчих актів та управлінських рішень на рівні центральних та регіональних органів влади, спрямованих на гармонізацію та оптимізацію впливу процесу комерціалізації на систему вищої освіти України, створення умов для диверсифікації джерел фінансування університетських бюджетів; розвитку та вдосконалення використання фондів сталого розвитку провідними вищими навчальними закладами.

Основні наукові положення, висновки дисертаційної роботи використано у навчальному процесі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, зокрема при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Соціологія» та «Соціологія економіки».

Результати дисертаційного дослідження також можуть використовуватися в освітньому процесі у вищій школі при викладанні таких навчальних дисциплін як «Соціологія освіти», «Соціологія управління», «Менеджмент соціологічної діяльності», «Соціологія молоді».

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження Кравченка Андрія Сергійовича є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її автору. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 8 наукових публікаціях, 4 з них - у виданнях, що входять до переліку фахових видань з соціологічних наук, затвердженого МОН України та 1 – у іноземному періодичному виданні, 3 - тези доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. Повнота викладу наукових доміант, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника" №567 від 24 липня 2013 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України (зі змінами). Вимогам вищезгаданого Порядку відповідає і оформлення дисертаційної роботи. Основні положення дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні тези дисертаційного дослідження.

З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, що належать автору. Внесок автора у публікації в співавторстві конкретизовано у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаю, що деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, мають дискусійний характер або потребують уточнення.

1. Не можна остаточно погодитись із таким пунктом новизни: «дістало подальшого розвитку... уявлення про групу суб'єктів розвитку комерціалізації вищої освіти серед викладачів вищих навчальних закладів України: їхня орієнтовна кількість, соціальний портрет, професійна орієнтація», вже хоча б тому, що всі викладачі вищих

навчальних закладів є суб'єктами комерціалізації, виходячи із тих видів діяльності, якими вони займаються.

2. У підрозділі 1.1 «*Передумови комерціалізації системи вищої освіти*» автор розглядає основні підходи до вивчення освіти в сучасній соціології, виокремлюючи інституційний як один з найбільш поширених (с. 16). Але на цій же сторінці він аналізує і неоінституціональний підхід, використовуючи почергово для узагальнень ці 2 підходи. Зрештою (на с.26), автор зазначає: «Для досягнення поставленої мети було обрано таке теоретичне спрямування, в якому експлікуються зв'язки між поведінкою індивідуальних агентів і інститутами - стійкими паттернами взаємодії, а саме, - соціологічне направлення неоінституційної теорії». То який же підхід став теоретичним підґрунтям для досягнення мети Вашої роботи?
3. Третій розділ роботи «Характеристика сучасних комерціалізаційних практик в українській вищій освіті» передбачає аналіз основних (в ідеалі всіх) зазначених практик у вітчизняній вищій освіті. Натомість представлена структура та зміст розділу акцентують увагу лише на проявах цих практик в оцінках експертів, а їх характеристики, авторські узагальнення практично відсутні.
4. Дисертаційне дослідження базується на широкій емпіричній базі (передусім, це дані всеукраїнського соціологічного дослідження «Експертна оцінка модернізації вищої освіти України», здійсненого за участю автора кафедрою прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна). Втім, ні посилань на це дослідження, ні обґрунтування необхідності саме факторного аналізу, в тексті не представлено. Доцільно також в тексті дисертації при використанні даних інших дослідників, давати вихідну інформацію про ці дослідження, яка б сприяла розумінню необхідності їх залучення для вирішення поставлених завдань.

5. Мета дисертаційного дослідження передбачає окрім розробки концептуальних засад соціологічного вивчення комерціалізації (с.2) ще і прогнозування її впливу на систему вищої освіти України. Саме ця складова в роботі представлена побіжно, а у висновках лише окреслені її перспективи. В той же час, матеріали дисертації дозволяють окреслити прогностичні перспективи даного процесу на український освітній простір.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Аналіз тексту дисертації, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що пропоноване дослідження є самостійною, завершеною роботою, результати якої є актуальними, мають теоретичну і практичну цінність.

Таким чином, дисертація Кравченка Андрія Сергійовича «Комерціалізація вищої освіти: соціокультурний аспект», подана до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології є самостійним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, із змінами, а здобувач заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент :

**доктор соціологічних наук, професор
завідувач кафедри галузевої соціології
факультету соціології**

**Київського національного
університету імені Тараса Шевченка**

В.В.Чепак